

Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed ed-Deylemî. *Atfü'l-elif el-me'lûf ale'l-lâmi'l-ma'tûf*, (ed. Hasan Mahmud Abdülatif eş-Şafi, Joseph Norment Bell). Kahire: Darü'l-Kitabi'l-Mısri, Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Lübnani, 2007/1428, 328 s., ISBN 977-238-754-9.

Mustafa BAŞKAN¹

Tasavvuf çevrelerinde Ebû Abdullah b. Hafif eş-Şirâzî'nin (v. 371/982) öğrencisi olarak tanınan Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed ed-Deylemî'nin (v. 392/1002) "aşk"ı konu edindiği ve ilahî aşka dair yazılmış en eski metinler arasında yer alan Arapça eseridir.

Deylemî'nin hayatı ve eserlerine dair bilgiler sınırlıdır. Ancak sûfnin hicrî 4./ milâdî 10. yüzyılın sonlarında yaşadığı tahmin edilmektedir². Eserlerinden edindiğimiz bilgilerden hareketle henüz çocukluk veya genç yaşta İbn Hafif'in öğrencisi olduğunu ve kendisinde manevî yolculuğuna (*sulûk*) başladığını söyleyebiliriz. Deylemî'nin entelektüel merakı onun Mekke, Arrajan, ve Bağdat gibi pek çok merkeze seyahat etmesini sağlamıştır. Manevî bir merkez konumunda olan Şiraz'a dönüp hayatın sonuna kadar orada yaşadığı düşünülmektedir. Yaklaşık 392/1002 tarihinde vefat ettiği tahmin edilmektedir; ancak ölüm yeri, mezarı ve ailesi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Deylemî'nin en önemli hocası İbn Hafif eş-Şirâzî³ olmakla birlikte, dolaylı yoldan etkilendiği birçok isim vardır. İlim ve hakikati birleştiren beş büyük sûfî imamı olarak bilinen Ebû Muhammed Ruveym b. Ahmed el-Bağdâdî (v. 303/915-16), Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Atâ' (v.309/922), Ebü'l-Kâsım Cüneyd (v.297/909), Ebû Abdillâh Hâris el-Muhâsibî (v.243/857) ve Ebû Abdullah Amr b. Osman el-Mekkî (v.297/910) bunlar arasında sayılabilir. Eserinde görüşlerine geniş yer ayırdığı diğer bir önemli isim Hüseyin b. Mansur el-Hallâc'tır (v.309/922). Hallâc'ın düşüncesi aşk ve muhabbeti teorik olarak ele aldığı bazı bölümlerde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Müellifin dolaylı etkilendiği diğer bir isim ise Muhammed b. Cerîr et-Taberî'dir (v.310/923). Özellikle kitabın son bölümlerinde Deylemî, kendisinden birçok alıntı yaparak, Peygamberler hakkında tarihi rivayetler aktarmaktadır (*Atfü'l-elif*, s. 272).

Atfü'l-elif çeşitli uzunlukta olan yirmi dört bölümden ve seksen beş kısımdan oluşmaktadır. Eserin başlangıcında Deylemî, kendi dönemine kadar tartışması süren ve ihtilaf konusu olan tutkulu aşk (*ışk*) sözcüğünün Allah'a ve Allah'tan gelen sevgi için kullanımını tartışır ve delilleriyle savunur.

¹ Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, orcid.org/0000-0002-8432-8446.

Citation/©: . Başkan, M. (2020). *Atfü'l-elif el-me'lûf ale'l-lâmi'l-ma'tûf*, (ed. Hasan Mahmud Abdülatif eş-Şafi, Joseph Norment Bell). By Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed ed-Deylemî, *Theosophia*, 1, 117-119.

Makale Türü: Kitap Tanıtımı –Book Review

Geliş Tarihi/Received: 20.10.2020 – Kabul Tarihi/Accepted: 24.12.2020

² Deylemî'nin hayatını ve ilmî kişiliğini derlemeleri için bkz. Jean-Claud Vadet, *Le traité d'amour mystique d'al-Daylamî*, Librairie Droz, Geneva 1980, neşreden giriş, ss. 4-6; Abu'l-Hasan 'Ali b. Muhammad Al-Daylami, *A Treatise On Mystical Love*, (çev. Joseph Norment Bell ve Hassan Mahmood Abdul Latif Al Shafie), Edinburgh University Press, Edinburgh 2005, çevirenin girişi, xi-lxx; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed ed-Deylemî, *Atfü'l-elif el-me'lûf ale'l-lâmi'l-ma'tûf*, (ed. Hasan Mahmud Abdülatif eş-Şafi, Joseph Norment Bell) , Kahire: Darü'l-Kitabi'l-Mısri, Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Lübnani, 2007/1428, neşreden giriş, 10-46.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Hasan ed-Deylemî, *Siretü Ebi 'Abdillâh İbni'l-Hafif eş-Şirâzî* (trc. Rükneddin Yahyâ b. Cüneyd eş-Şirâzî, nşr. A. Schimmel), Ankara 1955.

“Kitabın öncelikli hususlar” kısmında aşk ve güzellik ilişkisini ele alan müellif, güzelliğin (*husn*), güzelin (*hasen*) ve güzeli idrak edenin (*mustahsin*) sırasıyla *muhabbet*, *mahbûb* ve *muhibbe* karşılık geldiğini açıklar (s.15-34). Kitabın ilerleyen bölümlerinde Deylemî şu konular hakkında yorum yapar: Muhabbet kelimesi, türevleri ve mânâları; muhabbetin çeşitleri; aşkın özü ve başlangıcına ilişkin farklı görüşler; aşkın tanımı, niteliği ve keyfiyeti; aşkı, âşıkı ve mâşukun erdemlerini övenler; aşkı küçümseyenler; aşkın etkileri ve belirtileri; muhabbetin tasnifi; Allah’ın insana olan muhabbetinin ve insanın Allah’a olan sevgisinin işaretleri; birbirlerini Allah için sevenler; havâs, avâm ve bütün canlıların muhabbeti; “şâhid” kelimesi; muhabbetin kemâli; aşk sebebiyle ölen, kendisinin canına kıyan, ilahî âşıkların ölümü. Bu bölümlerin çoğunda, konuya kısa bir giriş yaptıktan sonra konuyla ilgili alıntılar yapar. Bazı bölümlerde ediplerin, filozofların, kelim âlimlerin ve sûflerin görüşlerini daha ayrıntılı olarak sunar. Bazılarında ise tüm bakış açılarını anlattıktan sonra konu ile ilgili kendi düşüncelerini aktarır.

Belirtildiği gibi, bu kitabın ana konusu ilâhî aşk, ilâhî aşkın özü ve mahiyeti, nitelikleri ve etkileridir. Kitabın ilk dört bölümünü güzelliğe (*husn*), sevgiye (*hubb*) ve aşkın çeşitli türevlerine ve anlamlarına ayırdıktan sonra Deylemî, kitabın beşinci bölümünde dikkatini muhabbet ve aşk ilkelerinin kökenine ve bunların başlangıcına çevirir. Empedokles ve Herakleitos gibi kadîm filozofların görüşlerine yer verdiği kısımda sûfi, Hallâc-ı Mansûr’un düşüncelerine de yer verir. Zira onun öğretisini kadîm filozofların öğretisine yakın bulur. Bölümün sonunda ise kendi öğretisini sunar. Kitabın bu bölümünde aşk temelli bir ontoloji incelenmektedir; Tanrı, sahip olduğu kemâl sıfatlardan sayılan aşk sayesinde zuhûr etti. Bu sıfat, tıpkı diğer kemâl sıfatlar gibi cevherinde bir sûrete sahiptir ve nihayetinde özüyle özdeş kabul edilmektedir.

Sûfi, aşka dayalı bir ontoloji inşâ ederek âlemin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışır. Buna bağlı olarak insanın aşk sayesinde manevî mertebeleri geçerek tevhide ulaşmasını sağlayan birlik (*ittihâd*) teorisini savunur. Tıpkı Cüneyd ve şeyhi İbn Hafîf gibi o da aşkı muhabbetin en üst derecesi olarak görür. Manevî yolu aşkın seviyeleri olarak tasarlayan Deylemî, sonu aşk ile biten on bir basamaklı bir sevgi yolu sunar. Sûfi’ye göre sâlik bu yolculukta on sevgi aşamasından geçerek on birinci basamak olan aşka erişir ve Hakk’a vâsıl olur. Bu hâl üzere kaldığı müddetçe (*fenâ*) muhibb ile mahbûb arasında hiçbir ayrılık olmaz (Atf, s.44-50).

Kitabın başlığı Hallâc, Tüsterî, İbn Meserre ve diğer bazı sûfler gibi harflerin sırlarına ve işaretlerine ihtimam gösteren Müslüman düşünürlerin mirasına dayanır. “Bükülmüş elif’in eğilmiş lâm’a meyli” olarak tercüme edilebilecek başlık, kitabın altıncı bölümünde Hallâc’ın ilahî bir sıfat olarak kadîm aşkı açıklarken kullandığı satırlardan alıntılardığı varsayılabilir⁴. Harflerin sembol değerleri bağlamında elif harfi, yaygın kanata göre, Allah’ın ezeldeki birliğine ve tekliğine, lâm harfi ise yaratılmış olana ya da insana işaret etmektedir. Ayrıca Lâm-elif, her ne kadar iki harften oluşuyor olsa da, genellikle anlamı sır içeren tek bir harf olarak kabul edilmiştir. Tanrı-âlem/insan münasebetini özetler mahiyetinde olan bu ifade Deylemî’nin ittihâd görüşüyle yakından ilgilidir⁵.

⁴ “Lâm yapışık elifle birlik halindeydi; sonsuzlukta her ikisi birdi.” Bkz. Deylemî, ‘Atfü’l-elif, s. 87.

⁵ Yaygın kanaate göre hem bir hem de iki olan sınıksız kucaklanmış âşıklar alegorisinin yaygın kullanımı için bkz. Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, Kambalçı Yayınevi, İstanbul 2012, 436-437. İbn Arabî’nin elif ile lâm arasındaki sevgi yorumu için ayrıca bkz. Muhiyiddin İbn Arabî, *Futuhât-İ Mekkiyye*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017, I,

Eser, günümüze ulaşan tek nüshası⁶ esas alınarak 1962 yılında Jean-Claude Vadet tarafından tahkik edilmiştir⁷; daha sonra 1982 yılında aynı kişi tarafında Fransızca'ya tercüme edilerek "*Le traité d'amour mystique d'al-Daylamî*" başlığı ile Genève'de basılmıştır⁸. Joseph Norment Bell ve Hasan Mahmud Abdülatif eş-Şafi tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek "*A treatise on mystical love*" ismiyle 2005 yılında Edinburgh University Press tarafından yayınlanmıştır. Tercümesi esnasında karşılaşılan bazı zorlukları aşmak adına eser, tek nüshaya dayanarak yeniden tahkik edilmiştir. 2007 yılında neşredilen bu baskıda eser, dipnotlar ve açıklamalarla genişletilmiş ve hatalar düzeltilme yoluna gidilmiştir. Ayrıca geniş bir giriş bölümü eklenmiştir.

Muhakkiklerin bu girişi toplam üç bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde müellifin hayatı ve yaşadığı dönem, ilmî kişiliği, seyahatleri, üzerinde etki bırakanlar ve eserleri yer alırken (s.10-24), ikinci bölümde kitabın tanıtımı yapılarak, önemi ve tesiri, yazara aidiyeti, içeriği, isimlendirilmesi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir (s.25-46). Son bölümde ise tahkik yöntemi ve eserin yeniden tahkik edilme nedenleri üzerinde durulmuştur (s.47-57).

201-205. Ayrıca krşl. Deylemî, *A treatise on mystical love*, (çev. Joseph Norment Bell ve Hasan Mahmud Abdülatif eş-Şafi), çevirenlerin girişi, lvi-lviii.

⁶ Tübingen Üniversitesi Kütüphanesi el yazmaları bölümü, MaVI82 numaralı yazma.

⁷ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Deylemî, *Kitâbü Atfü'l-elif el-me'lûf ale'l-lâmi'l-ma'tûf*, (thk. J.C. Vadet) Maṭba'at el-Ma'had el-'İlmî el-Faransî li'l-Âsâr eş-Şarkîyya, Kahire, 1962.

⁸ Jean-Claud Vadet, *Le traité d'amour mystique d'al-Daylamî*, Librairie Droz, Geneva 1980.